

Tanıtımını yapmaya çalıştığımız bu eserde konu edilen Tanrı ve yaratma kavramlarının İbn Sina ve Aquinas açısından ele alınması, başta felsefeciler olmak üzere hem Hıristiyan kelamcılar hem de İslâm kelamcıları için önemli bir kaynak teşkil etmektedir. Eserdeki içerik zenginliği, karşılaştırmalı bir çalışmada müellifin kullandığı yöntem ve dil de bu çalışmanın önemini artıran diğer bir unsurdur. Dolayısıyla eserin, bu ve buna benzer konularda çalışan araştırmacılara oldukça faydalı olacağı kanaatindeyim.

Ahmet Erhan ŞEKERCİ

(Arş. Gör., Marmara Ün. SBE)

Mehmet Bayraktar, **Bir Hıristiyan Dogması: Teslis**

Elis Yayınları, Ankara, 2007, 286 s

Din merkezli birçok teori, program ve projenin yürürlükte olduğu günümüzde farklı din mensuplarının diğer dinlerin ana metinlerini, teolojik öğretilerini ve tarihsel gelişimlerini yeni perspektiflerle akademik olarak araştırma, karşılaştırma ve yeniden okumaya tâbi tutmaları, bu alanda önemli bir literatürün oluşmasına imkân verebilecek bir düzeyde ivme kazanarak devam etmektedir. Bunun bir göstergesi olarak hâlihazırda uluslararası siyasal platformlarda, teoloji muhitlerinde, sivil toplum oluşumlarında özellikle semavi dinlerin ortak öğeleri, kökenleri ve tarihsel gelişimine dair birçok proje geliştirilmekte, araştırmalar yapılmakta ve karşılıklı söylem yapılandırılmalarına gidilmektedir. Bu çerçevede Mehmet Bayraktar tarafından hazırlanan elimizdeki kitap, Hıristiyan teolojisinin merkezi unsuru olarak teslis konusunu ele almakta ve önceki cümlede ifade ettiğimiz yaygın olgu açısından sıra dışı ve önemli bir nitelik

taşımaktadır. Önemli bir nitelik taşımaktadır çünkü farklılıklara en az ortak öğeler kadar yoğunlaşmak ve mesai harcamak asgari olarak, bir arada yaşama kültürünün yerleşmesi ve insani ilişkilerin daha sağlıklı, somut ve kalıcı olabilmesi için zorunluluk arz etmektedir.

Müellifin çalışma boyunca birçok Batı dilinin yanında Latince kaynaklara da atıflar yapması, ayrıca İslâm felsefesi, din felsefesi ve Batı felsefesi alanlarında uzman veya bu alanlara aşina olması teslis konusuna dinler tarihi literatürü ve sınırlarının ötesinde bir bakış açısı sergilemesine sebep olmakta, böylelikle problemin mantık, felsefe ve teoloji açısından sorgulanmasına imkân vermektedir.

Teslis, İslâm tarihi boyunca Hıristiyanlığa yönelik polemik literatürünün en önemli konusunu oluşturmaktadır. Fakat Türkçe’de teslisi, bizzat Hıristiyan kaynaklardan, ilk Hıristiyan teologlardan, ilk Hıristiyan mezheplerden ve apokaliptik literatürden yola çıkarak, ayrıca odak noktalarda, başta Kur’an olmak üzere İslâm kaynakları ile karşılaştırarak konu edinen eser sayısı yok denecek kadar azdır. Bu nedenle tanıtımını yapacağımız kitap, Türkçe literatürde kapsamlı bir şekilde teslis konusuna hasredilmiş müstakil bir eser olması bakımından bir ilki oluşturmaktadır.

Kitabın hemen başında yazar, eserde geçen dini terminolojinin kullanımıyla ilgili dilbilgisi açısından okura bazı uyarılarda bulunmuş; buna göre teslis dogmasının tanrısı söz konusu olduğunda *Tanrı* kelimesinin baş harfinin küçük harfle yazıldığını, keza İslâm’a göre söz konusu olduğunda *Hz. İsa*, Hıristiyanlığa göre söz konusu olduğunda *İsa* terimlerinin kullanıldığını vurgulamıştır. Böylece müellif, benzeri türdeki bazı telif ve çevirilerde görülen karmaşıklığa düşmemiş, başlangıçta kitabın dini terminolojiye yönelik dili ve üslubu konusunda yol göstericilik yapmıştır. Kitap, önsözden sonra genel başlık olarak iki kısma ayrılmış, birinci kısım dört bölümden oluşmuştur. Sonuç bölümünden sonra ise problemle ilişkili güncel konuların irdelendiği iki adet ek yer almıştır.

Yazar, birisi akademik diğeri de halka yönelik olmak üzere iki

tür kitleyi hedef aldığını, bu nedenle kitabın birinci kısmında konunun akademik/bilimsel metot ve ölçütlerle tetkik edildiğini, ikinci kısımda verilen bu bilgilerin soru-cevap şeklinde sade bir dil ve üslupla özetlendiğini ifade etmiştir. Ancak bu sade dil ve üslup kullanımının kaynaklar ve akademik ölçüt açısından bir yüzeysellik, duygusallık ve popülerliliğe yol açmadığı ifade edilmelidir. Ne var ki, yazarın Hıristiyanlık tarihinin her hangi bir zaman dilimindeki mezhep ve şahıslar üzerine yoğunlaşmaması sebebiyle, doğal olarak eserin bazı bölümlerinin akademik derinlik açısından son noktaya kadar gittiği söylenemez.

Hıristiyanlıkta tevhit ve teslis mücadelesinin ele alındığı birinci kısımda, Hz. İsa'nın ve havarilerin öğretilerinde teslis inancının olmadığı, Batı Hıristiyanlığının, bir havari olarak kabul edilmeyen Pavlus'un anlayış ve yorumlarını esas alarak Roma-Yunan putperest inancı ve Yunan felsefesinin tesiri ile teslis inancını oluşturduğu savunulmuştur (s. 13). Bu minval üzere ilk bölümde havari İncillerinde, ilk Hıristiyan akaid eserlerinde, ilk Hıristiyan cemaatlerinde ve apokaliptik edebiyatta yer alan tevhit inancı incelenmiştir. Buna göre Romalı Clement'in, kendisine atfedilen diğer metinlere göre en sahih olarak kabul edilen Korintlilere gönderdiği iki mektupta teslisle ilgili herhangi bir unsurun bulunmadığı, keza Clement'in Hz. İsa'yı Allah'ın kulu bir beşer ve bir peygamber olarak kabul ettiği vurgulanmıştır (s. 28). Irenaeus'un, bir yandan gnostik unsurların Hıristiyanlığa sokulması ile mücadele ettiği, diğer yandan dört İncil'deki "Baba", "Oğul" ve "Kutsal Ruh" gibi ifadelerden üç ayrı şahıs ve üç ayrı tanrının çıkarılamayacağını savunduğu, böylelikle Tanrı'nın birliği ve tekliğini önemseydiği ifade edilmiştir (s. 29). 1. ve 2. yüzyıldaki ilk Hıristiyan cemaatler olan Ebionitler, Elkasaytlar ve Hypsistarianların teslisi ve Allah'a "Baba" demeyi reddettikleri, Hz. İsa'yı bir insan ve peygamber olarak kabul ettikleri vurgulanmıştır (ss. 31-33). Ayrıca "Baruch", "Apocalypse of Abraham" ve "Sibylline Oracles" gibi apokaliptik edebiyat metinlerinin tevhidi konu edindikleri ve teslisi reddettikleri savunulmuştur (s. 34). Böylelikle ilk Hıristiyanların metinleri ve mezheplerine göre Hıristiyanlığın esas ve asli iman öğretisinin

teslis değil tevhit olduğu savunulmuştur.

İkinci bölümde, öncelikle *teslis* ve *dogma* terimlerinin etimolojik kökenleri ve tarihsel anlamı aktarılmış, teslisin genel tanımı, teslisçi ve havariler amentüsündeki tanımı, ayrıca Gregory Thaumaturgus ve Athanasius'un yaptıkları özel tanımlar irdelenmiştir. Ayrıca teslisin İznik ve Kadıköy konsillerindeki tanımı ile Papa IV. Paul'un tanımı müstakil başlıklar altında ele alınmıştır. Nihayetinde üç, bazı yorumlara göre de dört unsuruyla (Baba, Oğul, Kutsal Ruh ve Tanrılık) Tanrı'dan üç olarak bahsetmenin geçmişte olduğu gibi bugün de problematik bir alan olduğuna işaret edilmiştir. Bu çerçevede Hıristiyan kaynaklarda teslis konusunda ortak bir tanımın bulunmadığı tespit edilerek konu üzerindeki farklı anlayışlara geçilmiştir (s. 46). Bu noktada teslis anlayışı bizzat teslisi savunan teologların görüşlerine göre etüt edilmiş, bu minval üzere "Teslis Kalkanı" (*Scutum Fidet*), Yunanlı kilise babalarının birde üçlük anlayışı ve Latin kilise babalarının üçte birlik teslis anlayışları aktarılmış, söz konusu teslis teorileri mantıksal ve matematiksel olarak sorgulanmış ve ilgili teorilerin hem kendi içinde hem de diğerlerine göre çelişik olduğu ve sistematik bir bütünlük oluşturmadığı savunulmuştur (ss. 48-53). Dolayısıyla teslisi savunanların hem kendi içlerinde hem de birbirleriyle kıyaslanmalarında içerik olarak ortak bir teslis tariflerinin olmadığı, fakat teslis inancı konusunda Ortodoksluk, Katoliklik ve Protestanlığın birbirlerinden farklı olmadıkları beyan edilmiştir (s. 53). Çalışmanın bu aşamasında teslisin temel unsurları olan Baba, Oğul ve Kutsal Ruh konusunda Yunan ve Latin kilise babalarının farklı görüşleri tetkik edilmiş, bu farklılıklar Tanrı'nın ve tanrıların fiillerine yansımaları boyutu ile ele alınmıştır. Ayrıca konuyla ilişkili olarak logos, cevher, şahıs, tabiat, tanrılık kavramları analiz edilerek bu terimlere yönelik farklı yorumlamalara değinilmiş, Yunan felsefesinden ödünç alınan bu tür kavramların teslis yorumlarına daha karmaşık bir boyut kattığı işaret edilmiştir (s. 96). Bilahere teslis unsurları arasındaki ilişkilere değinilmiş, nihayetinde mevzu teslis temsilcileri ve çeşitli kilise babaları tarafından temayüz eden tartışma, ihtilaf ve görüşler etrafında tetkik edilmiştir.

“Teslisin Oluşumu ve Yabancı Kaynaklar” başlığı altında öncelikle milattan sonra 1. ve 2. yüzyılda teslisi savunan ve reddeden teologların görüşleri aktarılmış, A. von Harnack ve Paul Tillich gibi bazı modern dinler tarihi uzmanları ve din felsefecilerinin konuya ilişkin görüşlerine de referans verilerek teslis inancının, kutsal metinlerden ziyade Yunan felsefesi, Gnostisizm, Yeni-Eflatunculuk ve Putperestlik gibi yabancı kaynakların etkileri ile Hıristiyan teolojisine girdiği ve oluşturulduğu savunulmuştur. Bilahare Baba, Oğul ve Kutsal Ruh unsurlarının ayrı ayrı etimolojik, felsefi ve dini kökenleri analiz edilmiştir (ss. 71-94). Başlığın son teması ise teslisin sır olmasına tahsis edilmiştir. Bu noktada teslisi savunanların, teslisin üç unsuru olan Baba, Oğul ve Kutsal Ruh’un hem ayrı şahıs ve varlıklar olduğu hem de tek bir cevher olduğu, yani hem üç hem de bir olmasının tutarsız bir öğreti ve mantıksal bir çelişki olduğunun farkında oldukları ifade edilmiştir. Teslise yönelik getirilen eleştirileri aşmak için 1868-1870 yılları arasında düzenlenen I. Vatikan Konsili’nde, sır kavramını da yeniden tanımlayarak, teslisin akıl ve mantık konusu değil, bir iman konusu olarak sır olduğuna karar verdiği işaret edilmiş, konuya ilişkin modern din felsefecilerinin görüşleri de ayrıntılı şekilde aktarılmıştır (ss. 88-94).

Üçüncü bölümde Hıristiyanlıkta teslisin tenkidi ve reddi konusu irdelenmiş, teslisin reddi, muğlak teslisçilik, insicamlı teslisçilik, nominal teslisçilik veya bulanık tevhitçilik, teslis tenkidi olarak tarihi İsa arayışı ve teslis tenkidi olarak inanç sembolizmi alt başlıkları etrafında ele alınmıştır. “Muğlak Teslisçilik” tanrıların kimliği, neliği, doğası ve işlevleri konusunda Roma Kilisesi’nin görüşlerini benimsemeyenlerin teslis öğretisi olarak, “İnsicamlı Teslisçilik” Roma Kilisesinin belirlediği unsurları kabul etmekle beraber unsurların tabiatı ve aralarındaki ilişkiler bakımından Roma Kilisesinden ayrılan mezheplerin teslis anlayışı olarak, “Nominal Teslisçilik veya Bulanık Tevhitçilik” adlandırma olarak teslisten bahsetmekle beraber teslisin unsurlarının tabiatına ilişkin söylemlerinde bulanık bir tevhit görüntüsü veren Hıristiyan mezheplerinin öğretisi olarak tanımlanmıştır. “Teslis Tenkidi Olarak Tarihi İsa

Arayışı" başlığı ile de Kant'la başlayıp E. Renan, A. von Harnack, Wilhelm Herrman, Rudolf Bultman ve John H. Hick gibi dinler tarihçileri ve din felsefecilerinin, ayrıca F. C. Baur ve F. Strauss gibi Protestanların konuya ilişkin savundukları görüşler ve akademik çalışmaların kastedildiği ifade edilmiştir. "Teslis Tenkidi Olarak İnanç Sembolizmi" başlığı ile de modernizmin farklı türevleri olan liberalizm ve sembolizmin Jacob Burchard, Franz Overbeck ve M. Weber gibi temsilcileri vasıtasıyla teslis doktrinine getirdikleri yeni yorumların kastedildiği açıklanmıştır (ss. 95-114). Örneğin M. Weber ile beraber teslisin ikinci tanrısı olan İsa'nın bir üretim aracı gibi düşünülerek, kapitalizmin menşeyinin Hıristiyanlıkla açıklandığı beyan edilmiştir (s. 114). İlk üç başlık ancak dinler tarihi araştırmacılarının aşına olduğu 5. yüzyıla değin konuyla ilgili görüşleri savunan teolog ve dini akımların öğretileri etrafında ele alınmış, sonraki başlıklar ise modern dönemde bazı dinler tarihçileri, din felsefecileri ve sosyologların savundukları öğretiler etrafında tetkik edilmiştir. Hıristiyanlıkta teslisin karşıtı ve reddi konusu da aynı şekilde Helenistik dönemde temayüz eden Hıristiyan teolog ve dini ekollerin görüşleri etrafında alınmış ve akabinde modern dönemde teslisi reddeden filozof ve düşünürlerin öğretilerine geçilmiştir. Bu başlık altında ise Spinoza, Nietzsche ve Tolstoy'un konuya ilişkin görüşleri aktarılmıştır.

Dördüncü bölüm teslis dogmasının çelişkilerine hasredilmiştir. Burada öncelikle Yeni Ahit, Eski Ahit ve Musevilikte teslisin lehinden çok teslisin aleyhine ifade ve öğretilerin bulunduğu dikkat çekilerek teslis unsurlarının Hıristiyanların kabul ettiği bütün kutsal metinlerde bulunmadığı savunulmuştur. Bu çerçevede söz konusu metinler teslis unsurları açısından okunmaya tâbi tutulmuş ve karşılaştırmalı bir şekilde metinlerdeki çelişkiler işaret edilmiştir. İkincil olarak da teslisçilerin öğretilerindeki çelişkileri irdelenmiş, bilahare akıl ve mantık ilkeleri ile matematiksel, fiziksel, ontolojik ve teolojik açıdan teslis öğretisi sorgulanarak tespit edilen çelişkiler ifade edilmiştir.

Kitabın ikinci kısmı teslis öğretisinin basit bir dille anlatımına

tahsis edilmiştir. Bu kısımda teslis ile sorulması muhtemel sorular üretilerek birinci kısımda akademik olarak işlenen problemler ve yapılan tespitler cevaplar olarak verilmiştir. Bu kısımda sıradan bir okura yönelik olarak basit ve öğretici bir anlatımı esas almıştır (ss. 203-218). Soru-cevap ilişkisi sıradan bir okuru teslis konusunda en ince ayrıntısına kadar aydınlatacak mahiyettedir.

Sonuç bölümünde ise araştırma boyunca yapılan tespitler, bulgular ve değerlendirmeler özetlenmiştir. Kitabın ana fikri teslis inancının Hıristiyanlığın ana kaynaklarında, Hıristiyanlığın ilk temsilci ve mezheplerinde bulunmadığı, bu inancın Hıristiyanlığa yabancı kaynaklardan sokularak sorgulanamaz bir dogma haline getirildiği yönündedir. Keza Hıristiyanlığın başlangıcından günümüze değin teslis konusunda tutarlı ve sistematik bir teolojik anlatı oluşturulmadığı, kavramın teoloji, matematik, fizik, felsefe ve mantık açısından çelişkili olduğu kanaatine varılmıştır.

Kitabın sonunda iki adet ek yer almaktadır. Ek-1 de Hıristiyanların Kur'an'ın teslis dogmasını reddine yönelik itirazları ve bu itirazlara ilişkin Hıristiyanlıktan gelen cevaplar irdelenmiştir. Kur'an açısından teslis dogmasının küfür olarak nitelendirilmesi, Hz. İsa'nın çarmıha gerilmemesi, İncil'in tahrif ve tebdili gibi başlıklar altında konu tetkik edilmiştir. Ek-2 de ise Kur'an'ın Hıristiyanlık hakkındaki beyanının yanlış anlamlandırılması ve ilgili ayetlerin yanlış yorumlanması konusu analiz edilmiş, peygamberlik, vahiy, kitap, ehl-i kitap gibi konulara yönelik yanlış meal ve güncel yorumlara yer verilmiştir. Kutsal kitapların tahrif edilmesi konusu ele alınarak bu olguya yönelik serdedilen farklı görüşler ve yapılan yöntem hataları tahlil edilmiştir. Ayrıca bu bölümde dinler arası diyalog, İbrahimi dinler, misyonerlik, dini çoğulculuk ve dinlerin aşkın birliği konuları başta Kur'an olmak üzere İslâm ilahiyatı açısından değerlendirmeye tâbi tutulmuştur.

Başlangıçta da değindiğimiz gibi, din merkezli akademik çalışmaların, ortak projelerin ve farklı din mensuplarının iştirakçisi olduğu platformların hâl-i hazırda yürürlükte olduğu ve gün geçtikçe ivme kazandığı bir dönemde, farklı din mensuplarının birbir-

lerinin ana kaynaklarını, inanç esaslarını ve temel öğretilerini karşılaştırmalı olarak analiz eden akademik çalışmalar yapmasını gerekli kılmaktadır. Teslis konusu Müslüman polemikçilerin Hıristiyanlığa yönelik eleştirilerinde en başta gelen bir unsur olmasına rağmen bu konuda akademik çalışma açısından önemli bir boşluk olduğu aşikârdır. Bu kitap söz konusu boşluğu doldurmaya yönelik önemli bir eksikliği giderecek nitelikte ayrıca hem metot hem de değindiği alanlar bakımından konuyla ilgili daha spesifik akademik çalışmalara da rehberlik edecek mahiyettedir.

Şenol KORKUT

(Dr., Diyanet İşleri Başkanlığı)

Asiye Tıgılı, Zerdüş: Hayatı ve Öğretisi

Beyan Yayınları, İstanbul, 2004, 224 s.

Yanı başımızda tarih boyu birçok medeniyete beşiklik eden bir İran coğrafyası ve buradan neşet edip civardaki dinsel gelenekleri etkileyen kadim bir dini geleneğe -Mecusiliğe- sahipken, Türkiye’de bu coğrafyanın ve tarihin araştırmalara yeterince konu olmaması hayli ilginçtir. Dinler Tarihi zaviyesinden bakıldığında, Mecusilik ya da Batılı bir terminolojiyle Zerdüştilik (Zoroastrianism) hakkında Türkiye’de neredeyse yok denecek kadar az bilimsel çalışmayla karşılaşılıyor. Hâlbuki Batı’da -her ne saikle olursa olsun- İran ve özellikle Zerdüştilik hakkında 19. yüzyıldan bu yana sayısız denebilecek kadar çok çalışma gerçekleştirilmiştir. Günümüzde dünyanın farklı coğrafyalarında hayatlarını sürdüren Zerdüştiler ya da Parsiler kendilerini ilk monoteist gelenek, Zerdüş’tü kendisinden önceki dinsel geleneği (Aryan)